

A kanonizált változat, amely nem szerepel a füzetben, már csak néhány új jegyet mutat:

1. A cím A BELSŐ VÉGTELEN helyett A BENSŐ VÉGTELEN lesz – talán hogy elkülönüljön A BELSŐ VÉGTELENBŐL című verstől.

2. Várkonyi Nándornak ajánlja a szonettet.

3. Az első quartina és a második tercina első sora utáni vessző és a második sor sorsdöntő pontja kivételével elhagyja Weöres a sorvégi írásjeleket.

4. Az első tercina végén álló második pontot gondolatjelre cseréli, hogy az óriásmondat erejét még tisztábbá tegye.

5. Leveszi a második quartina elejéről a betoldott „s” kötőszót.

6. Az „át vezet” helyére igekötős igét („átvezet”) tesz. Ezzel a hangsúly az igére kerül, és a jelentés is megváltozik. A ’túlvisz’, ’kivezet’ értelme erősödik fel az elvont képnek.

A BENSŐ VÉGTELEN egy véletlen folytán maga is az alakítás benső végtelenjének szöveg-változataival ajándékozott meg. A kifejtett versalakító tanulságok és megfontolások hipotézisek csak – egy olvasat születésének vallomásszerű összefoglalásai.

Várad Szabolcs

ORONTE SZONETTJE

Ismerős helyzet: az ember kap egy verset, mondjon kérlelhetetlenül őszinte véleményt. Ha nem lehet nem őszinte (mert mondjuk versrovatot szerkeszt), könnyen kiderülhet, hogy a vers mindenki másnak tetszik – csak eltökélt rosszindulat, felfuvalkodott dölyf, szakmai irigység vonhatja kétségbe nyilvánvaló értékét. De Alceste nem szerkeszt folyóiratot. Miért a hírhedt embergyűlölőtől akarja hallani Oronte, hogy verse nagyszerű?

A helyzetnek van egy különös pikantériája. Mint később kiderül: Oronte ugyanannak a nőnek a kezére pályázik, mint Alceste, a verse is minden bizonnyal őhozzá, Célímène-hez szól, tehát éppenséggel Alceste is írhatta volna. Ha ezen a nyomon indulunk el, azt is gondolhatnánk, hogy a szonettet Oronte voltaképpen Célímène-nek hozta (akinek a házában vagyunk, csak ő most épp nincs otthon, Alceste a hazajöttére várakozik), vagy – még jobb! – számítva rá, hogy imádóját is ott találja, a nő jelenlétében akarta bezsebelni verse dicséretét – a riválisától.

Mindez persze merőben színháziatlan spekuláció. A színpadon az a valóság, amit látunk. Látni pedig azt látjuk, hogy miután két jó barát, Alceste és Philinte arról vitatkozott hevesen, hogy egy képmutatásra épülő világban szabad- és kell-e mindenkinek a szemébe mondani az igazságot, megérkezik a demonstráció tárgya egy költői becsvággyal megvert és egyébként igen befolyásos úr személyében, aki agyba-főbe dicséri felkért műítészt, felajánlja szolgálatait, majd várja a fent említett, kérlelhetetlenül őszinte véleményt. Feltehetően Oronte is tisztában van a saját világa természetével, a hasonszőrűektől kapott dicséret – „Uram, zseni lakik önben.” „Uram, önben nemkülönben” – értékével. Függetleníteni ugyan nem tudja magát ettől a világtól, sőt nyakig

benne van, ezt az *entrée*-ja világosan bizonyítja, de mégis... ha a hírhedten nonkonformista Alceste mondaná ki, hogy a verse remek, és ennek híre megy (márpedig híre menne) – az felér a mi mai fogalmaink szerint minimum egy Babérkoszorú-díjjal.

Az előzmények után már csak dramaturgiai okokból sem történhet más, mint hogy Alceste a szonett helyét – fordítója válogatja – a fiók fenekén (Szabó Lőrinc), az illemhelyen (Mészöly Dezső) vagy a szemétkosárban (Petri) jelöli ki. Rendezői értelmezés kérdése, hogy ennek okát Alceste megátalkodottságában vagy a vers minőségében látjuk-e. Illetve, hogy arányosnak látjuk-e Alceste felháborodását a vers – egyáltalán: egy vers – minőségével. Ez az a pont, ahol el kell döntenünk: milyen ember, milyen figura ez az Alceste, komikus vagy tragikus. Kinek van igaza, neki vagy Philinte-nek. A világot Philinte sem látja jobbnak, mint Alceste, de nem is hiszi, hogy jobb lehetne, és ezért derűs közönnyel idomul hozzá. Alceste ellenben torkig van. Ő hisz benne, hogy volt jobb, és lehetne jobb. Ezért támad akkora vihar benne egy szonett miatt. Oronte szonettjében a korszellemet fedezi fel: a természetességnek, a szenvedély mesterkéletlen kinyilvánításának hiányát, ez bőszíti fel, ezért szegezi szembe olyan indulatosan a pipiskedő szonettel a régi idők avított, de cicomátlan népdalát. Indulata mélyebbről jön az esztétikánál. Talán még az is belejátszik, hogy a szerelem az ő Achilles-sarka, és Oronte verse bőszítő módon a saját szerelmi helyzetét is kifejezi. Őt is csak reménnyel etetik, miközben vágya feltétlenségre tör. Még nem tudhatja, hogy Célimène Oronte-ot is hitegeti, de Oronte versén keresztül a Célimène-ben megtestesülő léhaságot is támadja.

Hogy milyen egy szonett, azt a korabeli francia közönségnek nem kellett magyarázni. A Pléiade nagyjai, Ronsard, Du Bellay és a többiek mindenekelőtt ezt a versformát csiszolták a legmagasabb tökélyre a XVI. században. De itt nehéz megkerülni a közheletet: ez csak a jéghegy csúcsa. Hogy milyen irdatlan méretű jéghegyé, az nem olyan régen, 1990-ben derült ki, amikor Jacques Roubaud kiadta *SOLEIL DU SOLEIL* című antológiáját (alcíme: *A francia szonett Marot-tól Malherbe-ig*), amelynek 531 szonettjét 45 000 közül halászta ki: ennyi szonett termelt és foroghatott közkézen a Molière előtti száz év alatt. Pontosabban, ennyi maradt fenn a nyilván ennél is többől. A haláláig minden költői újságra mohó Somlyó György tüstént lecsapott erre a leltre: lefordított egy tucatnyit a többnyire még előtte is ismeretlen nevű költőktől, de a *Holmiba* szánt anyag előszavát nem tudta már megírni. Hadd legyen Oronte szonettje a leletmentés apropója is. Lássuk a kényelmesre koptatott lépcsőt, amin ez az úri műkedvelő a parnasszusra igyekszik.

„*L'espoir, il est vrai, nous soulage*” – így kezdődik a vers: a remény, való igaz, megkönnyebbít minket. Ha nagyon gonoszak vagyunk, ide gondolhatjuk, hogy az ige egyik visszaható jelentése: megkönnyebbül (árnyékszéken). Szabó Lőrinc úgy fordítja: „*Vigasztal a remény, valóban*”, látszólag ártatlanul. De a bogár mintha mégiscsak ott lenne a fülében, mert az utolsó sorokat viszont – eléggé szabadon – így adja vissza: „*Minden reménytől kiürülök, / Annyi reménnyel tölt tele.*”^{*} És amikor Alceste végül is kerekén megmondja, hogy szerinte hol a helye a versnek, Szabó Lőrinc a *cabinet* számba jöhető jelentései közül a *fiókot* választja ugyan, de vajon csak a nagyobb nyomaték kedvéért egészíti ki így: a fiók *fenekén*? Tudja a Freud.

* Molière VÁLOGATOTT VÉGJÁTÉKAI-ban (Szépirodalmi, 1954), majd ennek nyomán a Helikon 1966-os Molière-összkiadásában ezt olvashatjuk: „*Már minden reménytől ürülök, / Olyan sok remény tölt tele.*” Az ŐRÖK BARÁTAINK 1958-as kiadásában, az utolsó könyvben, amit még Szabó Lőrinc rendezett sajtó alá, a fent idézett és egyebekben is javított változat szerepel, a népdallal együtt, ezzel a címmel: MODOROSSÁG ÉS TERMÉZETESSÉG.

Mindezzel együtt Oronte verse az ő fordításában egészen csinos darab. Ha csak remény van, az maga a reménytelenség – nagyjából ennyit mond, variál a vers, formailag kifogástalanul. Belekötöni inkább mint egészbe lehet, kevésbé a részletekbe. Alceste nem is igen tesz mást: felmutatja egyik kezében ezt a súlytalanságot, másikban az ellenpélda súlyát – színes léggömb mellett egy rozsdás vasgolyót.

Más úton jár Mészöly Dezső a Madách Színház 1971-es előadásához készített új fordításban. Ő sem vitatja el Oronte-tól az eminens tanuló formatudását, de már az első sorban jelzi, hogy vérbeli dilettánssal van dolgunk: „*A jóremény álomba kábbaszt*”. Ezt fokozza leleményesen az utolsó sorig. „*S örökre lépne férfibú.*” Telekes Béla is ebben az irányban hangszerelte a költeményt, még 1908-ban: „*Remény ad vigasz-irt, – igaz – / S csi-túl bú-gondunk egy időre, / De óh Phillis, bús ily vigasz, / Ha nem gyúl szűnk kéjüdvre tőle.*”

Amikor Székely Gábor úgy döntött, hogy a Katona József Színház előadásához (1988) Petri Györggyel újrafordíttatja a darabot, lazább formában és mai nyelven, meglepő zárványként megmaradt a két versbetét Szabó Lőrinc fordításában.* 2004-ben cserélte le Schilling Árpád, nemcsak Szabó Lőrincet, de a szonettformát is, nem szólva a költői irányultságról: „*A szó nett, / s már nem formálódik szonett / e világvégi tájakon, / kietlen posztglobalizációs tálakon, / hol megkeseredik s porrá lesz / az otffelejett pilótakeksz.*” Bodolay Géza egészében új, 2008-ban Kecskeméten bemutatott átköltését nem ismerem, de abból, hogy a színlap Oronte-ot politikus-unokaöcs és dalszövegíró-költőként tünteti fel, sejteni lehet, hogy nem szonettel akarta elkápráztatni Alceste-et. Ugyanabban az évben Gothár Péter az Örkény Színházban, rá egy évre Bocsárdi László a sepsiszentgyörgyi Tamási Áron Színház és a budapesti Égtájak Iroda közös produkciójában a Petri-fordításon belül hű maradt Szabó Lőrinc Oronte-szonettjéhez, akárcsak 2000-ben Tompa Gábor kolozsvári rendezése.

Nem tudom, van-e klasszikus színdarab, amit többször megrendeztek az utóbbi években. A MIZANTRÓP különösen alkalmas rá, hogy egy értelmiségi megfogalmazza benne, hogy érzi magát a körülötte levő világban. Minél rosszabbul, annál inkább. Zsámbéki Gábor Alceste-jében nemcsak a fordító, a költő Petri is benne van. „*Idő. A te időd: / megtalálni / az ajtót, amely innen kifelé.*” Megtalálni, nem az öngyilkosságban, amire a vers utal, hanem Alceste vezérszavában, a sivatagban, amely metaforából valósággá fakad fel. Zsámbéki nem akarta újraköltetni Molière-t, csak eloldozni a korától. Ehhez kellett a szövegen itt-ott igazítani, és kellett egy új szonett is Oronte-nak, egy magabiztosabb. Ez az Oronte nem csak a költői technikájára büszke. Abban is biztos, hogy a nő az övé lesz. Vagy ha mégse, hát megnézheti magát. Nem szimpla feljelentő, a keze nagyon messzire elér. Ugyanakkor több támadási felület is kellett a versen, mint amennyit a Szabó Lőrincé kínált. A több felülethez pedig új szöveg Alceste-nek, amikor a verset ízekre szedi.

* Megkérdeztem Petri fordító-munkatársát, Forgách Andrást, hogy miért. Azt mondta, Petri nem akart versengeni Szabó Lőrincel, örült, hogy ez a két vers megvan, és neki egy gonddal kevesebb. Az egész darabnak sem az újrafordításról volt szó kezdetben, csak a felírásról, maibbá tételéről. De menet közben kiderült, hogy ez az út nem járható, toldozgatni nem lehet, csak megcsinálni újra és egészen máshogy.